

Bernard Kruithof

Jan Wilm Delicat, *Van ijzeren vuist naar zachte hand? Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1961*. Proefschrift Nijmegen, 2001, uitgave in eigen beheer, ISBN 90 9015264 4, 325 blz., 25 Euro.

In 1901 werden in Nederland de Kinderwetten ingevoerd. Ze vormden een geheel van regels en maatregelen, met als uitgangspunt het belang van het kind en waarin straf en opvoeding gecombineerd werden. Als uiterste maatregel kwam er de tuchtschool – het rijksopvoedingsgesticht (ROG). Tussen 1901 en 1961 waren

zo'n 14.000 jeugdigen, en dan vooral jongens door de rechter veroordeeld tot een vaak langdurig verblijf in een tuchtschool. De historisch-pedagoog Jan Wilm Delicat heeft over de eerste zestig jaren van die rijksopvoedingsgestichten zijn dissertatie geschreven en zich daarbij vooral beziggehouden met drie vragen: hoe ging men om met tucht; welke rol speelde professionalisering; en hoe ging het met de maatschappelijke integratie? Want dat was uiteraard een groot probleem: hoe kan een heropvoeding in afzondering leiden tot een terugkeer in de maatschappij? Veel van het door hem gebruikte materiaal is afkomstig uit het rijke archief van het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijkstucht- en Opvoedingswezen. De leden daarvan waren deskundigen op het terrein van sociale werkzaamheid en namen hun taak zeer serieus, wat onder meer blijkt uit het feit dat ze tussen 1903 en 1955 niet minder dan 166 visites brachten aan de Rijksopvoedingsgestichten. Aangekondigd, dat wel.

Tot de jaren twintig was het vooral veel experimenteren voor de directies van de ROG's. De beroemdste was directeur Jan Klootsema. Hij verdiepte zich in tests en het observeren van de jongens en kwam met een voor die tijd unieke vorm van psychologische persoonsbeschrijvingen en duidelijke heropvoedingadviezen. De volgende stap was evenwel om daar tijdens het verblijf van de pupillen iets mee te doen. Zover kwam het eigenlijk niet. Het personeel van de inrichtingen was maar zelden pedagogisch geschoold. Het handhaven van de tucht was en bleef het allerbelangrijkste.

Nieuwe methoden van groepsofvoeding en 'self-government', zelfbestuur, ontleend aan Amerikaans voorbeeld, werden ingevoerd. Maar de belangrijkste doelstelling daarvan, het geven van verantwoordelijkheid aan de pupillen, ging voor de meeste instellingen te ver. Alleen in Amersfoort probeerde men dat, maar erg succesrijk was het ook daar niet. Ondanks de door Klootsema opgezette gedifferentieerde scholingsmogelijkheden binnen de inrichtingen bleken de meeste jongens en meisjes bij ontslag niet erg welkom in de vrije samenleving. Zij hadden in vergelijking met hun leeftijdgenoten min of meer ernstige leerachterstanden, de vakopleidingen sloten niet aan bij de behoeften van de industrie en ze hadden te maken met het stigma dat tuchtschoolpupillen bleef aankleven.

In 1921 was een nieuwe maatregel ingevoerd om kinderen te beschermen die bedreigd werden met lichamelijke of zedelijke ondergang, de ondertoezichtstelling (ots). Een gezinsvoogd werd aangesteld om het gezin van de jongere in problemen in goede banen te leiden. Op die manier zou uithuisplaatsing, en dus gestichtopname, voorkomen kunnen worden. Vooral tijdens de crisis van de jaren dertig werd fors bezuinigd op het inrichtingswezen, zodat de pupillen die daar overbleven tot de allermoeilijkst-opvoedbaren behoorden. En dat, terwijl in de gestichten steeds meer het besef groeide dat de jongens en meisjes voor wie ze de heropvoeding op zich hadden te nemen zich in een precaire ontwikkelingsfase bevonden, die van de puberteit. Juist voor pubers kon de gedwongen groepsopvoeding negatief uitwerken.

Men voelde dat zelf ook als een bezwaar: 'Zulke groote groepen bevorderen het *massa*-wezen in den mensch, kweeken dat bête kuddedier in den mensch aan, waardoor die troosteloze massa *confectiemenschen*, die grauwe schare van "niemanden" ontstaat, die zoo absoluut zonder kern of pit is', zoals gestichtambtenaar Bandel het in 1929 formuleerde. Een progressieve opvoeder, de psychiater Grewel, vond dan ook: 'een zich verdiepen in het kind, in zijn beweegredenen en drijfveren, in zijn willen en wenschen, in zijn voorkeur en zijn haat, in zijn zekerheden en onzekerheden, in zijn teleurstellingen en moeilijkheden (...) noodig.'

Maar in de praktijk viel dat niet altijd mee. Oppassers waren niet of nauwelijks opgeleid en waren vaak al blij als ze het orde vraagstuk onder controle hadden.

Wat er wel op vooruitging waren de mogelijkheden om de vrije tijd zinvoller en aangenamer te besteden. Zo konden jongens en meisjes lid worden van de padvinderij en had Amersfoort zelfs een eigen voetbalteam, dat tegen 'gewone' clubs speelde.

Na de Tweede Wereldoorlog ziet Delicat in de gestichten veel vernieuwing; het regime kreeg een meer therapeutisch karakter, gebaseerd op nieuwe sociaal-wetenschappelijke denkbeelden. Bovendien kwamen er opleidingen voor het personeel, Kinderbescherming A en B. Met de nieuwe inzichten en de beter geschoolde groeps werkers zouden de pupillen door 'binding' aan de opvoeder zich kunnen vrijmaken van hun innerlijke conflicten, aandriften en spanningen. Maar in werkelijkheid was dat nog niet zo eenvoudig. Onwil en agressie belemmerden de groeps werkers de nieuwe inzichten onverkort door te voeren, wat weer leidde tot onenigheid met de nieuwe gedragsdeskundigen, zoals orthopedagogen. Ingewikkeld was ook hoe om te gaan met tucht en straf. Psychiaters en andere deskundigen begonnen meer en meer aan te dringen op persoonlijke gesprekken, die opvoedkundig moesten werken. Maar de uitvoerende gestichtswerkers bespeurden bij hun pupillen in de praktijk maar weinig van de bereidheid tot luisteren en de vrijwilligheid, die daarvoor vereist waren. Verwijderen uit de groep van het lastige geval bleek eenvoudiger te realiseren.

Al sinds Overwater in 1948 met het naar hem genoemde rapport kritiek op het vigerende stelsel had geleverd, werd binnen de kinderbescherming en door de overheid gesproken over nieuwe structuren. Dat resulteerde uiteindelijk in 1961 in een vergaande verandering op wettelijk niveau die voorzag in nieuwe behandel-, opvoedings- en tuchtinrichtingen. Tegelijkertijd markeert dat het einde van deze studie. Delicat heeft de gestichten geconfronteerd met hun eigen idealen en het resultaat daarvan stemt tot nadenken. Interessant zou het geweest zijn om de opinies te vernemen van de heropgevoede jongeren – meest jongens – over het regiem waaronder ze hadden geleefd. Maar daarover bieden ook de vele door Delicat geraadpleegde bronnen geen inlichtingen.